

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА: „ИСТОРИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ“

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертация

БЛАГОДАТНОТО ТВОРЧЕСТВО НА ЧОВЕКА ВЪВ ВРЕМЕТО
СПОРЕД ОТЕЦ ГЕОРГИ ФЛОРОВСКИ

за присъждане на образователната и научна степен доктор

Професионално направление: 2.4. Религия и теология

Научна специалност Теология (История на православното богословие през XX в.)

Докторант:

Русина Руменова Торосиян

Научен ръководител:

доц. д-р Павел Николов Павлов

София, 2022

Настоящата дисертация включва 220 страници, състоящи се от предговор, списък на съкращенията, увод, четири глави, заключение, декларация за авторство, библиография и приложение. Библиографията съдържа 126 заглавия на български и английски език и интернет източници. В приложението има документи от архива на о. Флоровски, които се използват в това богословско изследване.

Съдържание

I. Увод.....	4
II. Място на темата в контекста на богословието на отец Георги Флоровски..	5
III. Цел, предмет и обект.....	6
IV. Задачи, хипотези и методи.....	7
V. Богословски основания.....	9
VI. Извори.....	10
VII. Интерпретаторска литература и нови изследвания.....	11
VIII. Кратко съдържание на изследването.....	11
IX. Постигнати цели и задачи.....	18
X. Научни приноси.....	20
XI. Публикации по темата на дисертацията.....	21

I. Увод

Днешният човек не познава своята собствена метафизика. Било то от безверие или от липсата на достъп до сакралните познания на християнската вяра, той не разбира себе си в благодатен и творчески смисъл. От друга страна, тайната на човешката личност все още остава загадка, а и християнската мисъл все още развива своето богословие за творението. Винаги съм се вълнувала от това какво е човекът и какъв е смисълът на неговото битие. Това бе и една от причините, поради които пожелах да уча богословие. Благодарна съм на Бог, че ме благослови в това начинание. И не е случайно, че тази дисертация е посветена именно на човека и неговото благодатно творчество, въз основа на богословието на протойерей Георги Флоровски. Но моето най-съкровено желание да навляза в тайните на християнската метафизика, нямаше да се сбъдне без подкрепата на моя научен ръководител доц. д-р Павел Павлов. Искам да изкажа моята най-голяма благодатност за помощта и съдействието, които той ми оказва. Доц. Павлов е този, който ме насочи към богословието на о. Флоровски, който ме насърчи да посетя архива на оца в Принстън, и ми помогна с изготвянето на тази дисертация. Благодарна съм и на всички други преподаватели и колеги от Богословския факултет на СУ, с които ме срещна моето следване.

Като богослов, а и като човек, аз се почувствах призвана да направя това изследване, защото богословието е и благовестие. И тук не става въпрос за откриване на нещо ново, както казва о. Флоровски, а за един творчески опит в тълкуването на вече даденото Откровение. Става въпрос за претворяване на свидетелствата на езика на времето и за тяхното отдаване на човека за неговото добро. Това е и приемственост в богословието, продължение на православната традиция, лична вяра и стремеж. Но най-вече тази дисертация цели да предаде посланието на о. Георги Флоровски, то да бъде чуто, за да се отворят нови хоризонти за съвременната православна богословска мисъл.

Времето налага това изследване. То налага богословието на личността, защото повече от всякога тя днес боледува. И ако не се разгадае нейната тайна, страданието ще продължава, защото човекът не познава и не разбира себе си като творение на Бог. Не познава и не разбира законите, по които неговата природа е сътворена и съществува. Човекът, като цяло говоря, не вярва. Той не вярва, че е сътворен. Не знае какво е това богословие на творението, кой е о. Георги Флоровски и за какво тук въобще става на въпрос.

Философията е надживяна, поезията е захвърлена, търси се разум и логика в прагматичните и материални неща. Днешният човек е човек на интелекта. Той не е човек на проповедта и притчата. Може би най-правилното благовестие за него е метафизиката. Това е и целта на тази дисертация – да покаже логиката, законите и красотата на любовта, нейната истинност и онтологична сила за човека.

Считам, че тази дисертация постигна предварително зададената си цел. Въз основа на свидетелствата, на тяхното богословско тълкуване и творчески синтез се навлезе богословски в тайната на човешката личност. Изведоха се хипотези, зададох се нови „аз“-иални съзидателни параметри и се откриха нови творчески хоризонти за християнска мисъл. Човешката метафизика се осмисли с възкресението, от антропологията се навлезе в христологията и софиологията, творението се изследва динамично. В много отношения тази дисертация дори надхвърли моите боязливи и скромни очаквания, но това стана благодарение на о. Флоровски. Аз следвах от близо неговата мисъл, а той мисли благодатно и ме отведе в един безкраен и прекрасен свят на истината, вярата и любовта.

II. Място на темата в контекста на богословието на отец Георги Флоровски

В тази дисертация от времето се навлиза в благодатния свят на творението. Макар и перспективата да е богословско-историческа, тя е и творческа и изследването се провежда в „над природната свобода“ или в „пространството на личността“, където, по словата на о. Флоровски, се движи християнската мисъл. Тъй като обект на изследване е човекът, а човекът е „амфибиален“, изследват се творческите и духовни процеси, които са мета времето, но не и откъснати или извън времето. Напротив, изследването се движи в плоскостта на времето и на историческата перспектива, но дискурсът е благодатен, тъй като човекът е благодатен. Флоровски се занимава с богословие на творението най-вече в своя парижки период, в началото на тридесетте години на двадесети век. Той започва да изучава творчеството на св. отци, когато е вече преподавател по Патристика в православния богословски институт св. Сергей в Париж. Там е ръкоположен и за свещеник през 1932 г. Богословието на творението е било винаги централна тема за св. отци и то става и за о. Флоровски. В този период той пише едни от най-хубавите си творби, от които се черпят свидетелствата в тази дисертация. Повечето от тях са преведени и публикувани на

български език в осемте досега издадени тома, благодарение на колегите от богословския факултет на СУ. Някои документи бяха открити и по време на работата ми в архива на отеца в Принстън. Преснимани са значителен брой оригинални документи на руски и английски език, които тепърва чакат своя превод и публикация. Но това богословско изследване можа да бъде осъществено най-вече благодарение на инициативата и на труда на колегите от Богословския факултет, които през годините работят усилено върху превода и издаването на български език на творчеството на о. Флоровски.

Макар и човешката личност да вълнува богословската мисъл на XX в., когато е живял о. Флоровски, мисля, че богословието на XXI в. е призвано да я открие. Свещ. Писание и Свещ. Предание са вечно живи, благодатните семена, посети от св. отци, не спират да дават плод, само посланието на някои от християнските мислители като Флоровски все още сякаш не е изцяло чуто. То трябва да се чуе. Трябва да слушаме. Трябва да помълчим и в „тишината на вярата“ може би ще чуем и ще разберем онова, най-съкровено, което той иска да ни каже.

III. Цел, предмет и обект:

Това богословско изследване цели придобиването на една по-ясна и по-пълна представа за човека и неговото благодатно творчество във времето. То цели едно по-добро разбиране на човешката личност, на образа и подобие Божие в човека, на това в какво се състои и как се осъществява човешкото творчество. Целта е изследването да се направи въз основа на богословските свидетелства, които се откриват в творчеството на отец Георги Флоровски, както и то да бъде светоотечески обосновано. Резултатите трябва да бъдат изложени синтезирано и систематично, с надеждата, да се допринесе за развитието на съвременното богословие на творението.

Обект на изследването е човекът и неговото благодатно творчество във времето. Самият обект е „аз“-иален и благодатен и предметите на изследване са многобройни и динамични, поради това и творческата перспектива е най-правилната за това изследване. Предмет на изследване са човешката личност, тайнството на човешкия „аз“, образът и подобие Божие в човека, силовата метафизика на богочовешките взаимоотношения, творчеството и усвояването на благодатните блага. Навлиза се в метафизиката на смъртта

и Възкресението на Христос, и на човешката смърт и възкресение. Богословските свидетелства отвеждат и към софиологията, според богословието за Л(л)ичността. И не на последно място, предмет на изследване са времето и християнската история. Търси се ролята и значението на времето за духовното творчество на човека, както и логосната връзка в ипостасната енергология между времето и любовта.

IV. Задачи, хипотези и методи:

Най-първата задача бе да се изследват творбите на о. Флоровски и да се открият богословските свидетелства, които имат отношение към човека и неговото творчество. След това свидетелствата да се анализират и обвържат въз основа на православно учение на Църквата и светоотеческото богословие. Самите свидетелства поставиха в последствие други задачи. Първата бе да се види ролята и значението на времето за благодатното творчество. Втората бе от времето да се навлезе в ипостасната енергология, и там, в пространството на личността, да се изследва личността. Трябваше да се види, как тя усвоява енергийно благодатните блага във времето и как се твори ценността. Ипостасните характеристики и параметри на човешката личност, като благодатност, динамичност, духовност, свобода, творческо напрежение и т.н. зададоха параметрите и ориентирите за навлизане в самата богословска проблематика. Следваше се благодатната диря, търсеше се благодатната динамика и се анализираше благодатното творчество. Целта бе да се открият благодатните помазания, „връзките на мира“, творческите закони и принципи, по които съществува този благ свят, защото той е сътворен от Бог. На същата блага перспектива се подходи и към богословското изследване на човешката личност, като тук задачата беше личността да се изследва под въздействието на любовта, която в духовната чистота разкрива първичната ѝ красота. Но макар и в благото да се разкрива благодатното, генетиката на любовта е доказуема в метафизиката на смъртта, защото смъртта се причинява именно от недостига на любовта. Затова друга важна задача, която самият отец може да се каже постави, е да се изследва човешката смърт, където се разкрива благата и благодатна човешка онтология. Тази онтология по свидетелства трябваше да се обвърже с образа и подобие на Божие в човека, които се определят от Флоровски като „динамични състояния“. Състояния, които са на любовта, тъй като Бог е любов, и сили, които са благодатни, и които отслабват под въздействието на греха. И най-накрая благодатната антропология трябваше да намери

своята догматическа аргументация в богословието на Божественото Домостроителство, и да се обвърже с Христовата смърт и Възкресение, и човешката смърт и възкресение, и тук задачите бяха най-трудни.

В това богословско изследване се наложи въвеждането на термините „аз“-*иалност* и „аз“-*иология*, което е богословие на ипостасната енергология на личността. Трябваше да се разграничи ипостасният живот на човека, от този на всяко едно друго по-низше творение, защото човешкото помазание е богообразно и с благодатната потенция за богоуподобяване, в степента на „живата душа“ и то е „аз“-*иално*. Поради това и ипостасната енергология на човека или на човешката личност се нарече „аз“-*иология*, и човекът се определи като „аз“-*иален* или богообразен. Това спомогна за разбирането и изследването на свидетелствата, защото не само, че отвори или откри една по-висша духовна перспектива, но и зададен един по-ясен съзерцателен модел. „Аз“-*иалното* пространство е антропично пространство, и то подлежи на изследване въз основа на богословските свидетелства на о. Флоровски. Самите свидетелства отвеждат към него. „Аз“-*иалното* пространство е и творческо пространство, защото е „сфера на надприродната свобода“, и това за творчеството е важно и ключово. В това пространство се осъществяват и богочовешката благодатна близост и общение, защото то е пространство на любовта, и именно там се разкрива и тайната на човешкото одухотворение и личност.

Изследването наложи и навлизането в богословието за София Премъдрост Божия. Това не бе предварително планирано, но не може да се изследва благодатното и Божествено творчество без Премъдростта, с която Бог твори света. Откровено казано, тук нямаше никакви поставени задачи. Когато човек застане, макар и само мисловно и съзерцателно пред Премъдростта, единственото, което той може да мисли или чувства към Бог е любовта. И именно любовта отвори новите хоризонти на творческата перспектива, защото любовта е строго догматична, и то по отношение на Л(л)ичността, която е ключова за богословието на София. На тази „А(а)з“-*иална* (богообразна) перспектива се навлезе в софиологията и се изведе „Аз“-*иална* теория за Премъдростта като за Личностна Сила на Бог, и Благодат на вътрешното самооткровение на Св. Троица. Теорията е свързана с богословското изследване на Л(л)ичността, както и с творческата перспектива, на която то се провежда. Предположи се, че и човешката личност по богообразно тайнство е само-откровение на

човека в Божествената любов. До това предположение се стигна, защото въз основа на свидетелствата *само-откровението* се отнесе онтологично към любовта, която на човека е присъща по помазание. От тук следва, че грехът като безлюбие променя „средоточието на любовта в човека“, и занижава неговия „аз“-*иалнен* заряд, който е агапичен. „Деспиритуализацията“ или спадът на „аз“-*иалния* заряд от своя страна се обвърза с разпадането на целостта на човешка природа, на силовата връзка между логоса на душата и на тялото, защото тя е „връзка на любовта“. Всичко това само по себе си отвори една „аз“-*иална* перспектива върху хипотезата, че възкресението на човека се състои във възстановяването на неговия „аз“-*иален* заряд чрез „Аз“-*иалната* Ипостасна Енергия на Божественото Слово. Както и че възкресението на отделната човешка личност се случва „аз“-*иално*, т.е. по диспозицията на хексиса и тропоса на човека спрямо Бог, и че то се случва различно по проста и по гномична воля. Изведе се теория и за „принципа на индивидуализиране“, чрез който се възстановява човешката цялост при възкресението. И тя е, че благодатната и нетленна информация на всеки човек е в неговия първообраз, и тя се пази по памет на Божествената любов, която е винаги константна. Предположенията се направиха въз основа на свидетелствата в творчеството на протоиерей Георги Флоровски, както и на светоотеческите свидетелства. Но най-важното е, че генезисът на човешката личност се отнесе силово към любовта, по тайнство на личностното битие, в което се търси и човешката богообразност и потенция към богоподобие и вечен живот.

При работа с архива на о. Флоровски, както и при прочита на неговите творби, се използва изследователско-аналитичен метод. При работа с богословските и писмени свидетелства се използваха методите на богословската критика и херменевтика, както и на догматическото тълкуване, и на синхронното и близко четене. Това спомогна за обвързване на свидетелствата и творческото извеждане на богословския синтез. Тези методи позволиха да се навлезе по-успешно в мисловната система на Флоровски и да се разкодира до някъде неговата мисловна система.

V. Богословски основания

Богословието на творението е централна тема за богословската мисъл – още от най-първите векове на християнството. Още от времето на св. Атанасий Александрийски, на Кападокийските отци, на св. Григорий Палама и до днес, този въпрос вълнува християнския

свят. Българската православна мисъл също има своя принос, както и това е заложено в традицията на Богословския факултет на СУ още от самото му създаване. Но тази дисертация черпи своите свидетелства основно от богословието на о. Флоровски, който живее и твори през ХХ в. Задачата бе да се разбере и предаде неговото богословие за човека и човешкото творчество. Георги Флоровски е последовател и пазител на светоотеческата линия и традиция и това се отнася също и за неговото богословие на творението. Той не се увлича от философското течение на руския романтизъм през миналото столетие, а оставя възърковен в своето мислене. Флоровски черпи вдъхновение от творенията на св. отци и именно в светоотеческото богословие се открива догматичната основа на неговото богословие. Тази дисертация борави не само с богословските свидетелства, които се откриват в неговите творби, но и в творбите на Отците, защото Флоровски се позовава на тях.

VI. Извори

Основните извори са творбите на Флоровски, които са посветени на богословието на творението. Повечето от тях се откриват в осемте тома с негово творчество, преведено и публикувано вече на български език. Те са основният извор на писмените свидетелства и въз основа на тях бе написана тази дисертация. Също така се използваша и документи, които бяха открити в архива на Флоровски в Принстънския университет. През 2019 г. ми се отдаде щастливата възможност да посетя архива в Принстън. Някои от документите, които се откриха там, също спомогнаха за това изследване. Специфичното при Флоровски е, че той не излага своето богословие винаги тематично. Понякога в един текст, който има съвсем друга тематика, се откриват най-важните и съществени свидетелства. По моя преценка не успях достатъчно задълбочено да изследвам неговото творчество, но кой наистина би могъл. Въпреки това творбите, до които се докоснах, бяха препрочитани многократно и на тях им бе направен задълбочен богословски анализ. И в малкото, което успях да анализирам, се откри много, защото Флоровски мисли наистина харизматично. Също така неговото творчество е изцяло напоено с истината и красотата на светоотеческото богословие. Затова аз черпих свидетелства и от творбите на св. отци, но най-вече чрез мисълта на отца. Използвах творбите и на други големи православни богослови, но това бе на по-късен етап от изследването, след като вече то бе идейно сглобено. Използвана бе

литературата и на някои други представителни на богословието на XX в., които са били съвременници и колеги на отца, както и на някои съвременни автори. Черпих познания и се обогатих идейно и от творчеството на моите преподаватели от Богословския факултет на СУ. Тава ми помогна по-смело и по-успешно да се ориентирам в богословската материя и проблематика. Тази дисертация се опитва да сглоби един пъзел от безброй свидетелства, които се откриват в творчеството на отец Георги Флоровски, на св. отци, но и не само. В този пъзел са постиженията и на моите колеги, техните мисли и идеи, от които аз черпих вдъхновение и познание.

VII. Интерпретаторска литература и нови изследвания

Богословието на творението е вълнувало, вълнува и винаги ще вълнува богословската мисъл. В български контекст с богословие на творението още през XX в. се занимават проф. И. Марковски, който е проф. по Стар Завет в Богословския факултет, както и проф. по Апологетика Борис Маринов. Друг, който работи в тази насока, е преподавателят по християнска философия А. Хубанчев. Извън родината ни християнската мисъл също се занимава с богословие на Творението, особено руската богословска мисъл. Един от нейните представители е и самият о. Флоровски, както и други именити богослови като В. Лоски, А. Шмеман, Й. Майендорф и др. През XXI в гръцката богословска школа се откриват хубави творби, както и в румънската и сръбската. Трябва да се споменат имената и на богослови като Г. Драгас, Й. Романидис, В. Йеротич, Г. Мандзаридис и др.

VIII. Кратко съдържание на изследването:

Първа глава е посветена на богословието на о. Георги Флоровски за времето и за историята. Това е важно не само за богословието на историята, но и за самото изследване. Човешкото благодатно творчество се случва във времето и то трябва да се разглежда исторически. Така в богословието на творението се навлиза линеарно, като се задава историческа основа и обосновка на цялото изследване. „Християнството е есхатологична религия и точно поради това е същностно исторично“¹. Правилният подход за навлизане в богословието на творението е чрез времето, защото християнското богословие е винаги

¹ Флоровски, Г. Затрудненията на християнина историк. – В: Християнство и култура, С., 2006, с. 70.

въплътено. В първа глава се говори за това как християнството променя човешката представа за времето и се прави съпоставка между християнската представа за историята и разбирането, което са имали езичеството и елинизмът. И това е важно, защото новото, което християнството дава на света, е именно творческата престава за битието. В тази глава се следва мисълта на о. Флоровски по отношение на освещаването на времето и историята чрез Въплъщението и Възкресението. В нея се говори за навлизането на вечността във времето, за евхаристийното преображение на битието и за въцърковената перспектива, която се отваря в него. Това има връзка с темата, защото въцърковеният свят е благодатен, а в благодатния свят времето е осветено и то може да се усвоява творчески. Прави се връзка между времето и човека, между времето и благодатта, и то творческа връзка, защото човекът е богообразно творение. По този начин още в първа глава, която е посветена на историята и времето, човекът се оказва в самия център на богословското изследване. И това логически и закономерно се случва, защото човекът е венецът на цялото творение. По думите на самия Флоровски, историята не може да бъде разбрана извън човека, именно защото историята духовно се твори. Богословието за времето се търси и открива в богословието за Творението. Метафизиката на времето се обвързва силово с Божествената промисъл и воля за човека и света, а самото време се обвързва с благодатта. Макар и тварно, то се изследва на благодатната честотност, за да може то да се осмисли творчески. На благодатната честотност времето се усвоява, на нея се твори ценността и се усвояват благодатните блага. Силовото прикрепяне на времето към благодатния дискурс задава динамичност както на самото време, така и на самото изследване. Анализират се свидетелствата за началото и края на времето, за вечността и всевременността, за безначалността и безкрайността. Фиксират се духовните параметри на времето и се открива неговата роля и значение за Творението. В тази част от първа глава времето се разглежда и по отношение на човека, защото у човека протича най-висшето творчество. Още тук започва да се изследва и човешкият благодатен живот, надскачането на времето, предвкушването на вечността. За пръв път се говори за „аз“-*иален* творчески модус, за „аз“-*иална* благодатна честотност, с която не само може да се „надскача“ времето, но и то да се усвоява творчески.

Въз основа на богословските свидетелства още в края на първа глава се навлиза в ипостасната енергология, която е и динамичният център на научното изследване. Но в нея се навлиза чрез времето, като времето бива изследвано на нейната честотност и творческа

интензивност. Това е така, тъй като Флоровски мисли благодатно, а и многократно казва, че трябва да се мисли благодатно. Това придава динамичност и ипостасен фокус на умозрението. Свидетелства се улавят и се разбират в духовната динамика, и най-важното - те се подреждат и обвързват в динамиката, а не в статиката на съзерцаваната картина. На тази творческа динамика се вижда и обратната перспектива на времето, защото се вижда неговата творческа роля и значение. Времето приема историчност и значение само в перспективата на бъдещето, казва отецът. И поради това още в първа глава всички богословски свидетелства отвеждат към на личността или нейното пространство. Там чрез времето се навлиза в логосната енергология. Подходът е творчески, поради това и моделът е динамичен. Но динамиката не е хаотична, а е прикрепена към догматичното учение на Църквата. В основата на богословието на Флоровски е светоотеческото и православно богословие. Може да се каже, че тази глава разглежда времето именно от енергийна гледна точка, тъй като времето се усвоява благодатно. За обвързването и синтезът на свидетелствата се изисква навлизането в духовната динамика на личността. Това колкото и да изглежда невъзможно, е допустимо, тъй като о. Флоровски оставя много свидетелства, които са добре обяснени. В „пространството на личността“ времето се обвързва с човешкия „аз“ и от там то се обвързва силово с любовта, защото човешкият „аз“ усвоява творчески времето в любовта. Тази връзка е много важна, защото така се вижда как човекът придобива благодатно ценността и защо самото време е иманентно нужно за това. Човекът трябва да „надскочи благодатно“ своята природа, а за този „благодатен скок“ е нужно време или е нужен избор на над „природната свобода“, който е призван да извърши личността.

Втора глава се спира именно върху това „творческо напрежение между естествата“ и така неусетно от времето умозрението се насочва към човека, което е и закономерно. Разглеждат се благодатните връзки между време, логос и тропос, и между време, личност и ипостас. Това е едно дълбинно динамично навлизане в метафизиката на самото творчество, което благодатно протича във времето и чрез него. Творчеството се разглежда като *блага волева* динамика, като *логосна* енергология и така и самото време е изследвано най-обстойно. Времето се обвързва с логосната енергология, а тя с нравственото богословие, за да се види творческото значение и функция на времето. На благодатната перспектива неговото усвояване се разглежда в зависимост от тропоса и хексис на човека, както и по отношение на помазанието и духовната потенция. Най-висшето богословие на времето е

винаги и богословие на човека, защото времето е от Творението, а човекът е неговия „венец“. Разглеждат се въпросите за Божия образ и Божието подобие в човека, за пътя между образа и подобие, както и се търси връзката между времето и любовта. Още тук по свидетелства се навлиза в тайната за генезиса на човешката личност. Отецът посвещава голяма част от своето богословие на нея, на това що е образ Божий и подобие Божие у човека. Той черпи своите познания и вдъхновения от светоотеческото богословие, поради това и свидетелствата са много важни и показателни. По този начин се задават съзерцателните параметри на ипостасната енергология. Защото се изисква въздигане на умозрението едно ниво още по-нагоре, от ипостасната енергология към „аз“-*иологията*, където и свидетелства се обвързват. Въз основа на богословието на Флоровски за обожението се изследва духовната динамика на човешката личност, нейното движение под въздействието на Благодатта, което разкрива самата нея генетично. Подходът е динамичен, принципът творчески и следвайки мисълта на отца се навлиза в тайната на „аз“-*иалността*, като човешката личност по генезис се отнася към любовта. Тя се мисли трихотромно, богообразно и теоцентрично като тайнство на само-откровението в Диханието на Бог.

Краят на втора глава е посветена на усвояването на благодатните блага. Богословските свидетелства се анализират и се обвързват на вече зададената „аз“-*иална* перспектива, разглежда се благодатното уплътняване на времето в човека или от човека. Придобиването на ценността се отнася по свидетелства към творчеството, а не към развитието. Подчертава се значението на любовта за творческото усвояване на времето. Навлиза се частично в метафизиката на свободата, на любовта и на ценността, на тяхната агапична връзка. Говори се за човешката свобода и нейното значение за творчеството на човека. Времето се свързва със свободата, тъй като то се определя от о. Флоровски като сфера на „над природната свобода“. И с това завършва втора глава, в която се достига до една много по-блага, благодатна и творческа представа за човека и неговата личност, както и за неговото творчество във времето.

Трета глава е много важна и по-различна, защото в нея се излиза с научна теория за Премъдростта. Тази теория не е изведена от о. Георги Флоровски, но се прави изцяло въз основа на неговите богословски свидетелства, които от своя страна са догматично

обосновани. Има основания за една такава теория, тъй като в богословието за Премъдростта се навлиза на „Аз“-иалната перспектива, която е благодатна. Проблематиката се разширява в Личността на Христос, Който по Откровение е София Премъдрост Божия, а не извън Него. Това задава христологичен фокус на умозрението, и по „Аз“-иалният модел на съзерцание се излиза с теория за Премъдростта като за Божествена „Аз“-иална Слава, Сила и Красота. В контекста на богословието за Л(л)ичността, Тя се умосъзерцава като Личностно Благо на Бог, или като Благодатна Сила на Неговата Сврѣх-Личност. И това Благо е благодатно света, защото Бог е благодатно в света, и Премъдростната е „Аз“-иална Благодат на Любовта. Ако този съзерцателен модел се приложи в софиологията към триадологията, може да се предположи, че Премъдростта като Божествено Личностно Благо е иманентна и на Трите Лица на Монадата, и е Благодат на вътрешното самооткровение на Триадата. Тук идва на помощ динамиката, без която Л(л)ичността като тайнство не би могла да бъде разбрана, и която е така присъща за Л(л)ичността. Разбира се, по отношение на Бог тук става въпрос само за умозрителни параметри и за немошни предположения, но все пак има за човешката мисъл някакви съзерцателни параметри и предположения. Дори и Божественото Тайнство да е недостъпно за тварния човек, за него неговото собствено тайнство би трябвало да бъде достъпно, защото човекът е призван към обожение по него. А обожението само по себе си включва разгадаването на това тайнство, защото как да се стреми човекът да бъде нещо, което не знае какво е и което той не разбира. Но да се върнем към динамиката. Тя е ключова и в софиологията, защото макар и Трите Лица да са Премъдри и да са Премъдрост, Те имат различна динамична идентичност. Така Христос по динамична идентичност е Премъдростта Божия, защото Той е Словото на Бог а и защото Той е пълнотата Божественото Откровение. Друго, което може да бъде приносно, е че на „Аз“-иалната перспектива може да се направи връзка между православното учение за Премъдростта и богословието на св. Г. Палама за нетварните енергии. И тя може би е правилната и така дълго търсената, защото тази връзка се прави христологично. Но всичко това е само един творчески опит за тълкуване на Богословието за Премъдростта, което може да бъде прието или отхвърлено от богословската мисъл, ако то противоречи на Св. Предание. Тази глава се спира и върху софиологията на о. Сергей Булгаков, и кореспонденцията между него и о. Георги Флоровски. Също така се прави и тълкувателен анализ на старозаветните свидетелства за Премъдростта, с опит да се преодолеят противоречивите свидетелства.

Навлизането в софиологията е необходимо, защото тази дисертация изследва човека, а в човека има образ Христов. В човека има образ по подобие на Божествената Премъдрост, защото Тя по Откровение е Христос.

Втората част на Трета глава е посветена на творческите кризи на човека и тя идва непосредствено след темата за Премъдростта, защото мъдростта се свързва с благо. Поради липсата на мъдрост или на благо са и човешките творчески кризи, защото човекът е сътворен по образ и подобие на Благото, т.е. на Бог. Ако Премъдростта е Личностно Благо на Бог, то мъдростта по потенция е личностно благо и за човека. Интересното е, че именно в тази глава, в която се навлиза в метафизиката на смъртта, се достига и до генезиса на човешката личност. В разпада на човека под въздействието злото, се разкрива неговото благо и благодатно естество. Флоровски оставя много свидетелства по тези въпроси, като черпи своята обосновка от светоотеческото богословие. Когато те се разглеждат и тълкуват в контекста на учението на Църквата, се достига до много важни изводи и заключения. Тук се разглежда силата и славата на човешкия „аз“. Богочовешките благодатни взаимоотношения се отнасят към силовата и духовна онтология на човека. Те се обвързват с тайнството на човешката личност, чийто генезис се търси в благодатното одухотворение. Тази глава е важна и по отношение на разкриването на благите трихотромни духовни структури на „аз“-а, които не могат да бъдат до край разрушени в човешкото грехопадение. Следва се мисълта на Флоровски и се вижда благата и благодатна силова основа на цялото Творение и битие. В такъв благодатен контекст се достига до тайнството на „аз“-а, който се съзерцава и мисли благо дори и когато по несъвършенство човешкият „съм“ се проявява не благо. Подробно се обсъждат творческите кризи, значението на човешката свобода и се прави критично-аналитична съпоставка с духовните проблеми на съвременния човек. Анализира се любовта като сила, която оживотворява човека, и смъртта се търси в нейния недостиг. Стига се до заключението, че човешката природа се влияе от богочовешките взаимоотношения, защото любовта е в нейната основа. Обръща се особено внимание на свидетелствата, които са свързани с целостта на човешката природа. Анализът се прави до ниво ипостасна енергология. Търси се силата, която удържа човешка цялост или придържа един към друг логосите на душата и тялото. Отделя се внимание на „връзките на мира“, които прикрепят за вечно битие тварното към нетварното. В края на третата глава се

пристъпва към богословието на Въплъщението и на Кръстната Смърт. Нализа се в богословието на Възкресението, доколкото това по свидетелства е възможно.

Четвърта глава продължава да се занимава с възкръсната метафизика. Богословието за личността се обвързва с богословието на Възкресението, което прави и самото Възкресение по-достъпно за разбиране. А то се мисли като възстановяване на ипостасната енергия на човешката природа със силата на Любовта, т.е. с Ипостасната Енергия на Божественото Слово. Изледването на тези богословските свидетелства е важно, защото Смъртта и Възкресението на Господа са начатък за човешката смърт и възкресение. Първата част на четвърта глава е посветена на възстановяването на цялата човешка природа в любовта по проста воля на тази природа, макар и това да става с гномичната сила на „Аз“-иалната любов на Христос. Във втората част се разглеждат свидетелствата свързани с възкресението на отделния човек, на отделната човешка личност. И тук още веднъж се прави анализ на личността, като се изтъква „аз“-иалната сила и красота на човека. Богообразността се обвързва силово с „безсмъртното средоточие“, което човекът е имал в благодатна пълнота преди грехопадението. А „безсмъртното средоточие“ от своя страна се обвързва с нетленността, която се предполага, че е сила на богообразността, т.е. на любовта. Прави се анализ на творческата връзка между богообразността и богоподобие, като богоподобие се разбира като пълнота на потенциата на богообразността. Богообразността и богоподобие се определят като „аз“-иални сили, които се възстановяват в пълнота при възкресението, което също се извършва „Аз“-иално с Трилъчезарната Любов на Божественото Слово. Волевата енергология се обвързва с метафизиката на възкресението, като се прави разлика и между възкресение по проста воля и по гномична воля.

Благодатното творчество на човека не може да бъде разгледано извън еклисиологията, а богословието на самия о. Флоровски е въцърковено. Цялото благодатно творчество се случва в Църквата Христова, или то се случва в един свят, който е въцърковен. Поради това и в края на последната четвърта глава се отразяват в по-обобщен план и свидетелствата на Флоровски за Църквата. Тайнствата се обвързват с Божественото Домостроителство и възможността на човека да бъде част от него. В еклисиологията се нализа отново на „А(а)“-иална перспектива и Църквата се определя като „Аз“-иален Дом на богочовешката любов, Евхаристийно Тяло и Христово. Дом, в който по-низшите творения

не могат да участват. Пневматологията се обвързва силово с волевата енергология на възкресението, и се подчертава ролята и значението на Св. Дух за спасението на човека. В заключение се изтъква и важноста на Църквата за *благо-вечно-битието* на човека и се стига до извода, че именно във Възкресението се крие и разкрива тайна за човешката личност.

IX. Постигнати цели и задачи

Предварително зададената цел и задача да се изследва човекът и неговото благодатно творчество в богословието на отец Георги Флоровски, мисля, че бе успешно постигната. В неговото творчество се откриха много свидетелства за богословието на Творението и те бяха екзегически анализирани и обвързани. Постигна се една по-динамична, креативна и блага представа за тайнството на човека и неговата личност, по „аз“-*иална* богообразност и богоподобие. Въз основа на богословието на Флоровски успешно се навлезе в ипостасната и „аз“-*иална* енергология, където и свидетелствата се обвързаха догматично. Анализираха се образът и подобие на Божие, и силовата връзка между тях. Достигна се до трихотромна теория за тайната и генезиса на човешката личност, която по богообразност се мисли като само-откровение на човека в Божественото Дихание. Това от своя страна отнесе генезиса на личността към любовта, макар и човекът да е сътворен, защото само-откровението е сила на любовта. И тъй като човекът е тварен, неговото само-откровение се случва в „Диханието“ и човекът става „жива душа“. Пак в любовта се търси и съответно с нея се обяснява човешката неповторимост и уникалност, защото любовта е неповторима и уникална, както и неотменимото човешко достойнство, защото в човека е благодатно и Бог. Силово и динамично бяха разгледани и образът и подобие на Божие в човека, в контекста на православното учение за човешката личност. Откри се творческа връзка между образа и подобие, като богоподобие се мисли като сила на богообразността, а нетленността като сила на богообразността. Това спомогна за обвързването на богословието на личността с богословието на Божественото Домостроителство, на Христовата смърт и Възкресение, както и на човешката смърт и възкресение. Ипостасната енергология при човека е волева енергология, а богообразността и богоподобие са волеви сили и енергии, като духовна красота и сила на любовта, или на нейната благодатна свобода. Това спомогна за по-доброто разбиране и на метафизиката на човешкото възкресение, защото възкръсната Любов се

приема чрез човешката природа волево или „аз“-иално. Богословието на личността намери своята обосновка във възкресението. Това се постигна чрез тълкувателно надграждане на богословските свидетелства на Флоровски, въз основа на учението на Църквата. Изледването бе направено на зададената от него благодатно-историческа перспектива. Откри се творческа и логосна връзка между времето и любовта, което е приносно за богословието на историята и времето. Направи се богословски анализ на времето в пространството на личността, което разкри в благодатна перспектива и самата история като творческа и творчество. Видя се творческата роля и значение на времето за човека и неговото *вечно-благо-битие*.

Едно от творческите постижения на тази дисертация е, че се предлага теория за Премъдростта, която Георги Флоровски не е извел, но тя се извежда въз основа на неговите богословски свидетелства. Тази теория е въз основа на богословието за Л(л)ичността, което е ключово, защото без него свидетелствата не могат правилно да се разберат и обвържат. Тайната на човешката личност трябва да се търси христологично в богообразността. В такъв смисъл навлизането в софиологията е напълно логично и закономерно, защото Бог твори човека по образ на Себе Си, т.е. човекът е умъдрен по образ на Премъдростта. „Аз“-иалната теория на Премъдростта спомага и за разрешаването на тринитарния пъзел в софиологията, защото като Личностно Благо Премъдростта може да е иманентна и на Трите Лица на Св. Троица, както и да се отдава *ad-extra* като Благодат на вътрешното само-откровение. Тук може би се открива правилната връзка между богословието за Премъдростта и паламизма, защото Премъдростта е Благодат на Личността на Любовта. Богословието за Премъдростта е догматичната обосновка за и на богословието за творението, защото в богословието за Премъдростта е богословието за Личността (Бог), така както Бог по Откровение се открива като Личност. А богословието на човешката личност е невъзможно без правилната, макар и немошна духовна представа и разбиране за Божествената Личност, защото човекът е сътворен по образ и подобие на Бог. От друга страна богословието на човешката личност е ключово за богословието на творението, защото човекът е неговия венец. Разбира се, предположенията в тази дисертация се правят тълкувателно и теоретично. Интересното е, че в софиологията се навлезе по „Аз“-иален (Личностен) благодатен и съзертателен модел, който се взе от антропологията. И тук е големият принос на о. Георги Флоровски, защото той разкрива този модел, чрез своето светоотечески обосновано богословие за човешката

личност, която е богообразна. Но богообразността не е нещо просто и лесно за откриване, и тя е много, безкрайно много, като благодатна и като благодат, но Флоровски наистина го прави и това се вижда от неговите макар и тематично разпръснати из цялото му творчество многобройни свидетелства.

Мисля, че успешно се навлезе и в мисловния свят на о. Георги Флоровски. Може да се каже, че донякъде бе разкодирана неговата мисловна система, изградена върху перспективата на благодатта. Благодарение на това и богословското изследване бе проведено успешно. Флоровски мисли благодатно и многократно казва, че трябва да се мисли благодатно. За благодатното мислене са характерни христологичният фокус, творческата перспектива и динамичният дискурс. Характерно е търсенето на любовта в творението и в човека, откриването на „връзките на мира“. И най-важното което се постигна, е че посланието на отеча бе чуто, изживяно и творчески преотдадено на езика на времето за благо на обществото и човека.

X. Научни приноси

1. Откриване на творческа и логосна връзка в ипостасната енергология между времето и любовта.
2. Задълбочено богословско и метафизическо изследване на личността въз основа на богословието на о. Флоровски. Предлагане на теория за нея, като за енергия на „аз“-иалното човешко само-откровение в Диханието на Бог, която обладава целия човек и се проявява чрез целия човек, и която осъществява в благо човешката цялост.
3. Въвеждане на „аз“-иологията като за богословие на ипостасната енергология на личността, и на „аз“-иалността, като най-висша форма на благодатно, о-личностено и богообразно одухотворение, което е присъщо единствено на човека.
4. Предлагане на теория за Премъдростта, като за „Аз“-иална Божествена Благодатна Сила, Слава и Красота или Личностно Благо на Бог, иманентна и на Трите Лица на Св. Троица, и която е Благодат на вътрешното откровение.
5. Откриване на „Аз“-иална връзка между богословието за Премъдростта и учението за нетварните енергии на св. Григорий Палама, тъй като Премъдростта като Личностно Благо на Светостта е така благодатно в света, както Бог е благодатно в света.

6. Богословско изследване на Христовата Смърт и Възкресение, както и на човешката смърт и възкресение, на една нова „А(а)з“-иална перспектива, и обвързване на метафизиката на Божественото Домостроителство с богословието на личността.
7. Творчески синтез, инкорпориращ патристична екзегеза на богословието на о. Флоровски за човека и неговия благодатен живот, с опит за едно систематично развитие на богословието на творението.

XI. Публикации по темата на дисертацията

1. Богочовешката близост, комуникация и любов според протоiereй Георги Флоровски. – Forum Theologicum Sardicense, том: XXIV, брой: 1, 2019, с. 61-73. ISSN (print):1310-7909
2. Творчество и Неопатристичен синтез в мисловната система на о. Георги Флоровски (Принстънски вдъхновения). – Forum Theologicum Sardicense, том: XXIV, брой: 1, 2019, с. 157-169, ISSN (print):1310-7909
3. Историята и Творчеството в богословие на о. Георги Флоровски. – Forum Theologicum Sardicense, том: XXIV, брой: 2, 2019, с. 139-154. ISSN (print):1310-7909